

MENNESKET I NATUREN OG NATUREN I MENNESKET: EVOLUTIONÆR PSYKOLOGI

(Publiceret i B. Bech-Jørgensen & E. Christensen (red.)
Mod en humanistisk politik: Poul Bjerre – Arkitekt og tænker,
Aalborg Universitetsforlag 2000.

Artiklen er skrevet på grundlag af en forelæsning over opgivet
titel ved et seminar på Aalborg Universitet. Som det
fremgår, er bogen og dermed artiklen tilegnet den nylig
afdøde psykolog, filosof og samfundsreformator Poul Bjerre)

Poul Bjerre og naturen

Poul Bjerre betragtes vanligvis som filosof og samfundsanalytiker. Det er selvsagt rigtigt, men kernen i hans tænkning er psykologisk, og fra denne kerne udspringer efter min opfattelse uden undtagelse enhver ide fra først til sidst i forfatterskabet.

Hvilken slags psykologi er på færde?

Et sted i sin første bog om menneskets natur skriver Bjerre (1968: 64), at det menneskelige erkendeapparat ikke er forståeligt i forhold til det enkelte menneske, men kun i forhold til sociale synteser (med et karakteristisk udtryk).

Det var også et udbredt synspunkt på tankens universitære højborge dengang og ikke mindst i årene derefter op gennem halvfjerdserne og stadig usvækket, men sandelig anderledes end Bjerre forstod det. På højborgene antog og antager man nærmest som en selvfølge, at det er de sociale synteser, der skaber den måde, som menneskets erkendelsesapparat fungerer på. Lige så selvfølgeligt mente Bjerre nærmest det modsatte, nemlig at det er menneskets naturlige mentale udstyr, som skaber de sociale synteser.

Når Bjerre skriver om menneskets natur, mener han ikke menneskets væsen eller egenart eller andre omsvøb, men natur slet og ret. Det har, hævder jeg, været den bærende tanke i alle årene hos Bjerre: At mennesket har en artsnatur, og at vi ikke kan forstå vor kultur og sociale samliv uden en dybtgående psykologisk forståelse af vore medfødte dispositioner og kapaciteter. Det går den vej rundt, fra natur til kultur, og ikke omvendt, uanset at det omvendte var og er den herskende mening. Menneskenaturen er den faste størrelse, samfund og kultur dens redskaber til at leve og virke på menneskevis. Derfor er Bjerres tænkning psykologisk hele vejen igennem.

Der er andre bærende tanker i forfatterskabet, som jeg vender tilbage til, men de udspringer af denne.

Imidlertid kan man næppe sige, at denne grundantagelse er udfoldet hverken systematisk eller stringent hos Bjerre. Den er netop en grundan-

tagelse eller given forudsætning. Det følgende er derfor tænkt som et bidrag til at udfylde dette psykologiske forudsætningsgrundlag og forankre det på mere almindelig (og kedeligere) akademisk vis, end det sker hos Bjerre. Hvordan kan vi (måske) forstå lidt af dette apriori?

Evolutionær psykologi

Psyken er en organismes forbindelser eller forhold eller relationer til noget andet end sig selv. Det andet, som psyken er en forbindelse til, er dels naturen, som nedenfor kaldes den første verden, dels kulturen, som kaldes den tredje verden. Disse udtryk er inspireret af Popper (1972), men anvendes på en lidt anden måde, end han gør (se eventuelt Katzenelson (1989a) for en præcisering heraf og for en uddybning af betragtningerne i artiklens ca. første tredjedel).

Artiklens titel »Mennesket i naturen og naturen i mennesket« er en rekvireret opgave. Undertitlen »Evolutionær psykologi« er mit eget påfund, men er desuden betegnelsen på en retning i psykologien, der inden for den seneste snes år har opnået status af selvstændig disciplin med betydelige ambitioner, jf. fx Buss (1991, 1995), Crook (1980), Engelsted (1984), Jaynes (1976), Katzenelson (1983, 1985, 1989a, 1989b), Klix (1980) Leontjew (1959), Schurig (1976).

Den første og den anden verden

Ved klodens skabelse fandtes kun det fysisk-kemiske stof eller den uorganiske natur. Den er ca. fem milliarder år gammel på dette sted i universet.

Den første verden

Denne geologiske, geografiske, klimatologiske osv. natur er den første verden.

Dertil skal dog føjes, at for enhver levende art, som straks vil blive kaldt den anden verden, tilhører tillige alle andre arter eller al anden flora og fauna også den første verden. For den enkelte art udgør alt andet eksisterende den naturlige omverden, som arten påvirkes af og selv må forholde sig til i sin daglige eksistens og gennem generationernes evolution. Set fra menneskets side rummer den første verden således alt andet end menneskeheden selv og dennes kulturelle frembringelser (nedenfor benævnt den tredje verden).

Den anden verden

Af den første verden opstod livet eller den organiske natur, vel for tre-to milliarder år siden. Det kalder jeg den anden verden.

På et tidspunkt i nogle organismers evolution udvikler disse en psyke. Det sker umådelig længe, før mennesket bliver til som art. Psyken opstår som en udvekslings- eller formidlingsinstans mellem den første verden og den anden verden eller det organiske stof (måske når nogle organismer begynder at blive selvbevægelige, men det skal ikke uddybes her).

Psyken tilhører den anden verden, skønt den samtidig indtager sit eget selvstændige domæne inden for den anden verden. Psyken udgør forbindelsen mellem den første verden og den anden verden (og senere den tredje verden). Derfor er psyken forbundet med begge verdener, men den er bundet til eller er en delmængde af den anden verdens organisme.

Det er mennesket i naturen.

De tre verdener

Den tredje verden introduceres senere, men som det ses, udgør de tre verdener en opdeling af hele virkeligheden. Organismers krop og psyke (den anden verden), resten af naturen (den første verden) og menneskets kultur (den tredje verden), det er virkelighedens tre regioner. Dels udgør de tre regioner af virkeligheden det eksisterendes tre forskellige måder at være til på, dels udtømmer de tre regioner virkeligheden. Der er ikke mere. I hvert fald for en ateist.

Korrespondens

Psyken er som anført en egenskab ved overordentlig mange biologiske organismer. Da psyken udgør en delmængde af den organiske anden verden, må dens fylogenetiske udvikling forstås efter de principper, der gælder for livets evolution overhovedet. Selvfølgelig har menneskets psyke sit særpræg blandt de psykebestykkede arter, men særpræg kan kun forstås på baggrund af det, der gælder alment.

Strukturoverensstemmelse

Livets udvikling består ifølge Spencer (1881) af indre egenskabers overensstemmelse med eller korrespondens til ydre egenskaber. Både livets og psykens udvikling mod stadigt højere former foregår som to sider af samme sag gennem en løbende forøgelse af antallet, nøjagtigheden, omfanget, specialiseringen, generaliseringen og kompleksiteten af de indre egenskabers korrespondens til de ydre.

Genspejling

Man genkender træk af den dialektiske materialismes evolutionstænkning (selvfølgelig forudsættende Darwins evolutionsteori). Denne tænkning forstår psykens udvikling som en stadig mere korrekt og forfinet

genspejling (ikke afbildning) af virkelighedens egenskaber. Reformuleret inden for den dialektiske materialismes rammer kan Spencers korrespondenslov kort lyde som følger.

Enhver biologisk organisme over et vist primitivt niveau er enten i reagerende eller selvaktiv agerende udveksling med omgivelserne. Omgivelserne, som foreløbig kun består af den første verden, ændres løbende i geologisk, klimatisk, botanisk, biologisk osv. henseende. For at vedblive at bestå må arten derfor gennem generationerne ændre eller udvikle nye organdele og til disse bundne psykiske egenskaber for at mestre tilværelsen i sin økoniche. Fx vil nogle slanger på et tidspunkt i deres evolution udvikle den anden verdens perceptuelle egenskab at kunne opfange en første verdens egenskab bestående i varmestråling fra bestemte byttedyr (eller hvordan det nu er med det).

Disse nye psykiske egenskaber genspejler eller korresponderer eller er i en slags strukturoverensstemmelse med den første verdens ændrede egenskaber, samtidig med at de selv muliggør nye virksomhedsformer. Disse den anden verdens nu ændrede udvekslinger med den omgivende første verden foranlediger derpå nye genspejlede indre egenskaber osv. i en stadig dialektisk udviklingsproces.

Det er naturen i mennesket.

Den tredje verden

Således udviklede psyken sig gennem umindelige tider, måske en halv milliard år eller mere.

Sandsynligvis for fem til fire millioner år siden begynder den tredje verden og dermed vor art så småt at indfinde sig på historiens scene. Vi ved selvfølgelig ikke præcist, hvornår det sker, men det kan tænkes at finde sted ved opkomsten af oprejst tobenet gang og gryende bevidsthed. Se evt. Katzenelson (1983, 1989a) for en nøjere udredning.

Kultur

Med den tredje verden menes human kultur bestående af sådan noget som samarbejde og arbejdsdeling; fælles betydninger; familier, kollektiver, organisationer, institutioner og tilværelsestolkninger; udvekslinger af goder og ideer; regulation af gensidigheden ved sæd og skik, vaner, traditioner, normer og værdier; udsmykning, kunst, kult, religion, viden-skab og tankebygninger; redskabsteknologi og meget mere. Se evt. Katzenelson (1994) for en nøjere udredning af kulturens bestanddele.

Psykens fordobling

Som nævnt er psyken en udvekslingsinstans eller et indskud mellem den første verdens ydre og den anden verdens indre egenskaber. Den tredje verden skyder sig nu som psykens overbygning eller fordobling yderligere ind mellem disse to sæt egenskaber.

Ligesom psyken selv opstod den tredje verden som en udveksling mellem den første verdens ydre og den anden verdens indre forbindelser. Den tredje verden består stadig i denne udveksling. Ikke desto mindre udgør den tredje verden sin egen ydre verden med samme selvstændige eksistensmåde i forhold til hvert enkelt artsmedlems indre anden verden, som den første verden gør. Hver individuel anden verden fødes ind i en allerede foreliggende fælles tredje verden, som er uafhængig af den individuelle anden verden, og som hver individuel anden verden skal tilpasse sig og overtage i løbet af sin livshistorie.

Den anden verdens indre egenskaber skal derfor nu gennem evolutionens generationer korresponderende tilpasse og tilegne sig disse nye ydre kulturelle tredje verdens egenskaber parallelt til og integreret i den fortsatte tilpasning til og tilegnelse af den naturlige første verdens ydre egenskaber.

Den første og den tredje verden

Det er det nye træk ved den humane psykes videre historie sammenlignet med de øvrige arters psyke. Hos mennesket udvikles den anden verdens indre egenskaber ikke længere kun som tilpasning til og tilegnelse af den første verdens ydre egenskaber, som tilfældet er hos andre dyr. Den første verden har ganske vist fortsat primat som ankerpunktet for alt liv, også menneskeliv, mennesket er i naturen som andre organismer, men den første verdens enerådende dominans i den humane psykes tilblivelse er brudt. Den tredje verden bliver stadigt vigtigere i den humane psykes fortsatte evolutionære udvikling.

Kulturnaturhistorien

Med den tredje verdens opståen er den menneskelig psyke blevet indviklet, idet den nu forbinder tre sæt egenskaber: De indre i den anden verden, de gamle ydre i den første verden og de nye ydre i den tredje verden.

Kulturgenese

Med den tredje verdens opståen har menneskets psykiske egenskaber med andre ord ikke kun som alle dyr en fylogenese i forhold til naturen, men også en kulturgenese (eller sociogenese). Det vil sige, at legemets organer og de til organerne bundne psykiske dispositioner og kapaciteter ikke kun bliver til og udvikles som en tilpasning til og tilegnelse af natu-

ren, men tillige som en tilpasning til og tilegnelse af kulturen. Menneskets indre egenskaber har således herefter ikke kun en naturhistorie, men også en kulturhistorie. Vi daterer endda menneskeartens eksistens til sidstnævnte histories ankomst.

For at skelne mellem de to historier kalder jeg for et kort øjeblik den fylogenetisk udviklede psykiske korrespondensforvalter mellem den anden og den første verden for biopsyken. Tilsvarende kalder jeg den kulturgenetisk udviklede psykiske korrespondensforvalter mellem den anden og den tredje verden for kulturpsyken.

Den kulturnaturlige arv

Kulturpsyken træder altså ind som forbindelsen mellem den anden og den tredje verden. Men så enkelt er det ikke. Evolutionært set er den menneskelige biopsyke nemlig blevet til som en kulturpsyke, eller mere nøjagtigt også som en kulturpsyke. Den tredje verden har været med til at skabe den anden verdens biopsyke, den er ikke kun den første verdens værk.

De vigtigste af biopsykens egenskaber er lokaliserede i centralnervesystemets kommandocentral, hjernen. Mængden, forfinelsen og effektiviteten af biopsykens dispositioner og kapaciteter afhænger derfor af hjernens volumen og struktur set i forhold til det antal kropsfunktioner, den skal styre, og i forhold til det så at sige overskud, der herefter bliver tilbage. (Så enkel er relationen mellem hjernen og resten af legemet ganske vist ikke, men det lader jeg ligge).

Vi antager som nævnt, at den spæde humane tredje verden formentlig indfandt sig for måske fem-fire millioner år siden. Den hominide, som da rejste sig på to ben og begyndte sin oprette færd på jord, havde et hjernevolumen på størrelse med en nulevende chimpanse. Det er kun omkring en tredjedel af vort. Den to millioner år gamle homo faber havde et hjernevolumen på lidt under halvdelen af homo sapiens, som er os.

I løbet af altså ca. fem millioner år er den humane hjerne blevet til, som bærer det moderne menneskes biopsyiske genbundne dispositioner og kapaciteter. Den tredje verdens forskellige bestanddele var allerede den gang og blev som anført i stadig stigende grad som psykens fordobling midlet for den særlige måde, hvorpå mennesket tilpassede sig til og tilegnede sig den første verden. Dette må vi formode er årsagen til vor uhørte hjernevækst og dermed vor vældige psykiske overskudskapacitet.

Det er foregået på den måde, antager jeg, at den tredje verdens ydre egenskaber i evolutionens løb tilegnes og sætter sig genetisk i den anden verdens indre egenskaber ganske som den første verdens ydre egenskaber gør det. Hvis fx den ydre tredje verden rummer egenskaben normer, og det gør den som bekendt, genspejles denne i den indre anden verden ved egenskaben disposition for og kapacitet til normfølgen som et gen-

bundet artstypisk biopsykisk udstyr (ganske som slangens indre perceptuelle egenskab til registrering af ydre varmestråling i den første verden).

Det vil sige, at kulturpsyken årtusind efter årtusind gennem evolutionen løbende forvandles til biopsyke. Biopsykens genbundne dispositioner og kapaciteter er altså ikke kun en første verdens naturel arv, men også en tredje verdens kulturel arv, som er blevet naturel.

Det er naturen i mennesket, kulturnaturen. Vor kulturlighed er en naturlighed. Menneskets legeme og biopsyke er blevet til og har udviklet sig i takt med, at vor anden verdens organisme ud over sin virksomhed i den første verden har plejet omgang med sin egen tredje verdens kulturelle frembringelser. Som anført eksisterer disse kulturelle frembringelser så objektivt og uafhængigt af artens enkelte individers anden verden, som den første verdens bjerge, skyer og slanger gør. Derfor er de psykiske forbindelser til den tredje verden underlagt samme evolutionsbiologiske selektionslov som de psykiske forbindelser til den første verden. Og derfor sætter den tredje verden sig lige så genetisk artsspecifikt i den anden verden, som den første verden gør.

Som Fox (1971: 291) siger, slog mennesket ind på den kulturelle vej, før det var klart forskelligt fra andre dyr og blev derefter stikkende i den kulturelle tilpasningsmåde. De dyr, der var bedst egnede for det ny kulturelle liv, selekteredes derfor. Menneskets anatomi, fysiologi og mentale dispositioner og kapaciteter er i høj grad et kulturelt resultat, men vor eneståendehed i så henseende er naturel. Vor kulturlighed udgør ikke et brud med vor naturlighed. Kulturen er del af hjernen, og hjernen er del af kulturen (Morin 1990: 233-234), og begge dele udspringer af og er indfældet i naturen som helhed. Kulturen (den tredje verden) er menneskenatur (den anden verden) i naturen som helhed (den første verden).

Mennesket er med andre ord født kulturelt eller socialt. Vort kulturelle væsen er biopsykisk natur, der ikke skal indsocialiseres i en tom beholder, således som den fremherskende psykologiske, sociologiske og antropologiske tænkning mener. Vi skal tilegne os vort kulturelle væsen, men for de grundliggende dispositioners og kapaciteters vedkommende er tilegnelsen til syvende og sidst en realisering af den kulturnatur, vi er født med (1).

Dette er menneskets naturvæsen, som selvfølgelig er en artsbestemmelse, og uden hvilket mennesket intet væsen har overhovedet. Thi menneskets væsen er ikke indbegrebet af de lokale kulturelle forhold. Kulturens lokale udfoldelse sætter imidlertid sit præg på enhver af biopsykens virksomheder. Derfor kan biopsykens fremtrædelsesformer være forskellige fra den ene kultur til den anden. Fremtrædelsesformerne er også forskellige mellem en kulturs individer, fordi ingen har identiske genpuljer (bortset fra enæggede tvillinger), og ingen har haft helt ens opvækstbetingelser. Forskellene kan være forsvindende små, men de er der altid. Omvendt ændrer selv meget store kulturforskelle ikke ved det, der

er i grunden. Biopsykens træk er afhængige af kulturelle betingelser, men disse er på deres side afhængige af biopsykens træk.

Kulturkritik

Antagelsen er således, at mennesket har en natur, og at denne natur indbefatter alle væsentlige dele af vor kulturlighed. Ikke alle dele af vor kulturlighed, men alle væsentlige dele af den og hele kulturlighedens grundlag. Fornægtelse af dette elementære vilkår kan forlede os til at overse, at biopsyken stiller tvingende krav til enhver kultur, og det kan være skadevoldende.

Ud over at det forholder sig sådan, antager jeg, er det tillige en god tanke i disse kulturelle tider. I hvert fald er biopsyken det eneste arkimediske punkt hinsiden denne og hin kultur, hvorfra der kan føres bæredygtig kulturkritik. Som Trilling siger (1955, her efter Wilson 1978: 80) »... rummer sjælen en hård, irreducibel, stadig kerne af biologisk krav, biologisk nødvendighed og biologisk fornuft som kulturen ikke ~~kan~~ nå, og som reserverer sig en ret, den før eller senere vil udøve, til at dømme, modstå og ændre kulturen«.

Sociobiologi

Wilson tilhører den retning, der kaldes sociobiologi. Nogle af nærværende artikels synspunkter kunne forekomme sociobiologisk inspirerede, men det er ikke tilfældet, uden at jeg her kan udrede disse forhold nøjere.

Psykiske organer

Der findes mange forskellige typer af medfødte biopsykiske dispositioner og kapaciteter (et eksempel følger senere). Tilsammen kalder jeg dem herefter blot psykiske mekanismer.

Menneskets natur

Skønt det kunne forekomme indlysende, er det langt fra en almindelig antagelse i human- og samfundsvidenskaberne, at al manifest adfærd uden undtagelse er betinget af indre underliggende evolutionært tilblivne psykiske mekanismer samvirkende med dels indre biologiske mekanismer, dels ydre stimulation, som aktiverer eller bliver aktiveret af dem. Der findes ikke sådan noget som en ren omverdensforårsaget adfærd. Ingen adfærd kan frembringes i fravær af indre medfødte biopsykiske mekanismer skabt af evolutionen (Buss 1991, 1995). Uden tvivl kan variationer i omverdenspåvirkninger ofte redegøre for adfærdsmæssig variation, men det ændrer ikke ved, at vi desforuden er nødt til at medinddrage et stabilt biopsykisk fundament for pågældende adfærd (*ibid.*).

Ved nærmere eftersyn implicerer alle psykologiske teorier (formentlig alle human- og samfundsvidenskabelige teorier) sådanne evolutionært tilblevne psykiske mekanismer, der ikke kan forstås som andet end menneskets universelle natur. Universel menneskenatur bestående af legemets organer er også impliceret i alle teorier om mennesket, og det som en så indlysende selvfølge, at det sjældent falder nogen ind at gøre opmærksom på, at alle mennesker på jord har fem fingre på hånden snarere end ti eller ingen, skønt denne kendsgerning er afgørende for vor arts virksomhed.

Forklaringerne på menneskets universelle psykiske natur er nøjagtigt de samme som for legemets universelle biologiske natur som skitseret ovenfor. De evolutionært tilblevne psykiske mekanismer kan betragtes som »organer«, ligesom fingre, hjerte og lever er det. Selv tilhængere af sjæl-legeme dualismen burde kunne tiltræde dette synspunkt, og modstandere kan ikke andet.

Stoffets form

Legemet er stof, det kan man umiddelbart forstå, men hvad er psyken? Det er hos Aristoteles stoffets formende princip, sådan angriber han sjæl-legeme problemet. Psyken er ikke en indre ulegemlig instans parallelt til det stofflige legeme, men er legemets formende princip.

Hvorfor kan vi se? spørger Aristoteles. Fordi vi har øjne, lyder det spontane svar. Rigtigt selvfølgelig, men dog kun halvt rigtigt, fordi svaret blot henviser til legemsorganet øje og ikke desuden til denne biologiske mekanismes evolutionære tilblivelseshistorie. Svarets anden halvdel er derfor, at vi kan se, fordi den psykiske mekanisme syn, se-hed eller se-kunnen er vor art iboende, hvilket jo ikke er tilfældet for alle arter. Evolutionært set er det ikke det biologiske organ øjet, der er årsagen til, at nogle arter kan se. Det forholder sig omvendt ifølge Aristoteles: Det at kunne se, og at kunne se på forskellige artskarakteristiske måder, er årsagen til øjets både tilblivelse og nuværende form. Det er ethvert organs funktion eller iboende mål, der er bestemmende for dets form (mere om begreberne funktion og mål sidenhen).

Den psykiske mekanisme, som vi kalder visuel sansning og perception, er blevet til, fordi den har vist sig fordelagtig for arten og derfor er blevet selekteret i evolutionens løb. Denne psykiske mekanisme må have en biologisk mekanisme at virke i og ved, og derfor er øjet blevet til. Øjets »væsen« er ikke dets biologiske struktur, men dets psykiske funktion »til-at-se«.

Hvorfor skulle sidstnævnte psykiske mekanisme være mindre »organisk« end førstnævnte biologiske, når stof og form eller som førnævnt med Spencer liv og psyke er to sider af samme sag?

Kalibrering

Evolutionen er historien om, hvilke permanente stabile psykiske mekanismer der er blevet selekterede og udviklede som universelle artstypiske løsninger på universelle artstypiske eksistensvilkår, kaldet tilpasningsproblemer i evolutionsteorien, som har været centrale for vore forfædres liv (Cosmides 1989). Fx se-kunnen. Det er nemlig, hvad psyken er til for, dens funktion, ganske som tilfældet er for legemets biologiske organer.

Disse universelle menneskelige psykiske mekanismer aktiveres individuelt og kulturelt variabelt af sig selv, af indre biologiske mekanismer eller udefra af omgivelserne. Vedvarende ensartede påvirkninger fra omgivelser gennem ontogenesen eller livshistorien kan kalibrere deres udløsningstærskel, men kan ikke skabe dem. Påvirkninger tidligt i ontogenesen kan også kalibrere deres tærskel, eventuelt førende til livslange individuelle forskelle i deres forekomsthypighed og skikkelse (Tooby & Cosmides 1990). Sådanne forskelle kan blive selvforstærkende enten på grund af de reaktioner, de vækker hos andre artsmedlemmer, eller fordi de leder individet til at opsoge visse typer livssituationer frem for andre (Plomin *et al.* 1977; Scarr & McCartney 1983).

Adfærdsgenetik

De psykiske mekanismer udgør ikke hele menneskets natur. De er en universel artsarv, men hvert medlem af arten er desuden udstyret med en individuel familiearv stammende fra det altid særegne resultat af kombinationen af to bestemte forældres genpuljer. Det medfører den slags medfødte individuelle psykiske træk, som bl. a. undersøges af adfærdsgenetikken, men det felt udelades her.

Organrigdom

Hvis en psykologisk teori eksplicit inddrager evolutionen og fylogenesen, vil den oftest antage, at den naturlige selektion har frembragt meget få og meget generelle medfødte psykiske mekanismer hos mennesket. Fx »driftreduktion« (psykoanalyse, behaviorisme), »indlæringskapacitet« (behaviorisme), »instinktfattigdom« eller »verdensåbenhed« (eksistentiel psykologi). Hvis teorien ikke eksplicit gør sig denne antagelse, gør den det implicit og prøver derefter at vise, hvordan alle øvrige mentale fænomener er opstået gennem individets livshistorie eller ontogenese på grundlag af eller afledt fra denne generelle medfødte psykiske mekanisme (Buss 1991).

Der er imidlertid intet i vejen for at gøre sig den modsatte antagelse, nemlig at evolutionen har frembragt mange psykiske mekanismer, der hver løser særlige livsvilkårs- eller tilpasningsproblemer på hver deres særlige måde. Allerede James (1890 II: 441) fremsatte den opfattelse, at forskellen mellem dyr og mennesker ikke består i, at dyr har instinkter, medens mennesket ingen har. Ifølge James er forskellen tværtimod, at

mennesker har mange flere af dem, og det er denne mangfoldighed af instinkter, der gør mennesket mere fleksibel end andre dyr. Jo højere udviklet en art er, des flere medfødte mekanismer må den ifølge James (og Lorenz 1973) have snarere end færre eller ingen, som det almindeligvis antages. (Begrebet instinkt skal ikke diskuteres her).

Domænespecificitet

Evolutionen kan med andre ord have frembragt psykiske mekanismer til særfunktioner for eksempelvis beskyttelse mod kulde, mod varme og mod rovdyr, for seksuel konkurrence, magetiltrækning, hierarkiforhandlinger, samarbejde, gensidighed mellem to, gensidighed mellem mange, yngelpleje osv. (Buss 1991, 1995). Den psykiske mekanisme, der er funktionel i magetiltrækning, bidrager ikke til beskyttelse mod kulde, der skal en anden mekanisme til. Spædbarnets fremmedfrygt i otte måneders alderen løser ét slags sikkerhedsproblem, medens anerkendelsesstræben senere i livet løser et andet.

Forskellige slags eksistensvilkår selekterer med andre ord forskellige slags adaptive løsninger og frembringer dermed multiple domænespecifikke mekanismer. Måske opererer disse ifølge delvist forskellige principper i hvert deres domæne (og kan derfor komme i konflikt med hinanden). Måske forekommer de i antal på dusiner, hundreder eller tusinder som det evolutionære resultat af komplekse løsninger på specifikke problemer (*ibid.*), thi jo højere udviklet en art er, des flere komplekse eksistensvilkår skal den kunne mestre, eller des flere komplekse tilpasningsproblemer skal dens individer kunne løse.

Modularitet

Der er flere grunde til at antage, at psyken er opbygget af sådanne mange komplekse domæneafhængige og derfor funktionsspecifikke »moduler« snarere end nogle få domæneafhængige mekanismer. Se blandt andre Fodor (1983), Marr (1982), Staddon 1987 og Symons (1987, 1992) for en nøjere argumentation.

Den centrale evolutionsforklaring er i så fald, at jo vigtigere (men ikke nødvendigvis hyppigere optrædende) et eksistensvilkår eller tilpasningsproblem har været gennem tiderne, des mere intenst vil den naturlige udvælgelse have effektiviseret og dermed specialiseret de psykiske mekanismer til at handskes med det. Og da tilpasningsproblemer nødvendigvis optræder inden for forskellige domæner, fx enten beskyttelse eller magetiltrækning eller hierarkiforhandlinger eller yngelpleje eller gensidighed mellem to eller gensidighed mellem mange osv., må effektive løsningsmekanismer blive domænespecifikke (Cosmides 1989). Mekanismerne er blevet udviklede til at løse den slags problemer, som mennesker skal kunne mestre hurtigt, pålideligt, effektivt og med minimum af instruktion og oplæring (Cosmides & Tooby 1989), og det kan de kun, hvis de er medfødte og domænespecifikke.

Menneskets legeme består af mange komplekse fysiologiske organer, som er indbyrdes forbundne, men ikke des mindre funktionelt adskilte med hver deres opgave (fingre, øje, hjerte, lever etc.). Sådan er vore legemer evolutionært blevet til og kunne åbenbart kun blive til på denne måde. Ligeså må menneskets psyke betragtes som sammensat af mange komplekse og indbyrdes forbundne, men ikke des mindre funktionelt adskilte, psykiske organer. Hvorfor skulle psyken som nævnt være anderledes konstrueret end legemet, når sjæl og legeme dog må antages at være to sider af samme sag. En psyke bestående af generelle og domæne-uafhængige mekanismer må hos højere udviklede arter anses for en lige så evolutionær usandsynlighed som et legeme indrettet på den måde (Cosmides & Tooby 1987).

Læring og kultur

Mekanismerne er i varierende grad indlæringspåvirkelige og kulturelt formbare. Nogle er det måske kun lidt, men de er det alle i en eller anden udstrækning, hvorfor deres indhold hos et bestemt individ ikke kan skilles fra den form, det har fået gennem netop dette individuelle livsløb. Det gælder også dyr.

De historiske betingelsers betingethed

Men at mekanismerne er kulturelt indlæringspåvirkelige betyder ikke, at de er indlærte. De påvirkes individuelt gennem opvæksten eller ontogenesen, men de udgør stadigvæk en konstitutiv artsarv og er som sådan indlæringsens forudsætning hos individet, ikke dens resultat. Som for alle andre dyrs vedkommende prædisponerer denne arv os til at lære på arts-specifikke måder.

Derfor er den tredje verdens aktuelt foreliggende normer, roller, moral, institutioner, opdragelse, læring og undervisning etc., kort sagt kultur og samfund, ikke årsag til det menneskelige væsen. Kulturens komponenter er ikke aprioriske faktorer, der forklarer vor adfærd uden selv at fordrer forklaring. De har ikke ontologisk forrang, som det ofte antages (Tooby & Cosmides 1989). Tværtimod er begreber som »indlært« og »kulturelt« i sig selv uden grundliggende forklaringskraft. At sige, at noget er indlært, er blot at gøre den antagelse, at en påvirkning af adfærden stammer fra omgivelserne. At sige, at noget er kulturelt, er blot at gøre den lidt mere specifikke antagelse, at de påvirkende omgivelser består af nu-værende eller forhenværende mennesker eller sporene af deres virksomhed. Det er alt, uanset at mange samfundsvidenskabelige, humanistiske og psykologiske forskere tror, at de med disse begreber henviser til stærke forklaringsfaktorer (*ibid.*).

Læring og kultur forklarer menneskets væsen et stykke vej som historisk betinget, men kun et stykke vej. Historien betinger selvfølgelig mennesket, men den tredje verdens aktualhistorie er betinget af noget andet end sig selv, nemlig af den forudgående store historie bestående af den anden verdens natur- og kulturnaturhistorie som gennemgået. Denne natur i mennesket er på sin side også betinget af noget andet end sig selv, nemlig mennesket i naturen, i den første verden, kloden, universet.

Antropologiske konstanter

Kulturens komponenter må med andre ord forklares eller i det mindste medforklares ved noget andet end sig selv, ved nogle forudsætninger for sig selv. Dette andet kan kun være nogle forlods givne psykiske mekanismer eller antropologiske konstanter, der er særegne for vor art og evolutionært udviklede til at bære de adfærdsfunktioner, som kulturen kræver for at fortsætte med at være til.

Menneskelivets grundliggende forklaringsfaktor er derfor som nævnt, at al adfærd er resultatet af indre psykiske mekanismer påvirket af andre indre biologiske og af ydre kulturelle mekanismer. Der findes ikke sådan noget som rene kulturelle adfærdsmekanismer. Ingen adfærd eksisterer i fravær af indre evolutionært tilblivne psykiske mekanismer.

Desværre er det modsatte synspunkt ganske fremherskende i psykologien og især i sociologien og antropologien helt tilbage til Durkheim (1895). Kulturelle og samfundsmæssige fænomener forklares ved andre kulturelle og samfundsmæssige fænomener, medens det betragtes som en reduktion at forklare dem med psykologiske fænomener, antages det. Den individuelle psyke er underordnet »kollektive repræsentationer« med Durkheims udtryk. En førende antropolog som Sahlins (1976: 67) siger det på den måde, at kulturelle systemer har deres egne logikker, som dominerer alle individuelle dispositioner. Naturlige systemer har også deres egne logikker, men disse står i de kulturelle systemers tjeneste, som har deres egne intentioner.

Kulturelle systemer kan imidlertid ikke have andre intentioner end dem, de er blevet tillagt af individer. Enhver anden opfattelse er resultat af en tankefejl, der reificerer kulturen og dens institutioner (Katzenelson 1989a: 130-133). Men bortset fra det har kulturelle fænomener givetvis visse »emergente« egenskaber, dvs. egenskaber som hører det kulturelle analyseniveau til og ikke lader sig forklare fuldt ud ved egenskaber, der hører det psykologiske niveau til. Og som før nævnt er den tredje verden ligeså uafhængig af den anden verden, som den første er det, i den forstand, at den er der med sine egne egenskaber, før det enkelte andenverdens individ lader sig føde ind i den og tilegner sig den gennem opvæksten. Men det ændrer ikke ved, at det kulturelle niveau hvert eneste øjeblik udelukkende bæres af individuelle andenverdens psykiske mekanismer, der evolutionært udvikledes til at leve i menneskespecifikke kulturer ved hjælp af dertil specifikt egnede antropologiske konstanter. Kultu-

rens eksistens og væsentlige egenskaber (kooperation, gensidighed, udvekslinger, institutioner, normer, roller, moral osv. osv.) lader sig ikke forklare uden.

Social konstruktivisme

Der er ingen modsætning mellem, at den tredje verden både er uafhængig af den anden verden og dog kun bæres af eller hvert øjeblik genskabes af den anden verden. Gruppen og gruppens egenskaber af vaner, normer, moral, konformitetspres etc. eksisterer vitterlig uafhængig af det enkelte individs psyke. Men samtidig er disse kulturelle egenskaber resultater af artens udvikling, som er blevet indfældede i individerne på den gennemgaaede måde. Alle kulturens komponenter skal derfor medforklares af sådanne andenverdens indfældede antropologiske konstanter snarere end opfattes som fænomener, der forklarer den individuelle adfærd og ikke selv kræver forklaring på et andet niveau end det historiske, kulturelle og sociologiske. Normer fx består i udvekslinger mellem individer, men anlægget for normfølgelsen er en indre nedarvet egenskab i hvert enkelt andenverdens individ, og hvis ikke man forstår denne nedarvede egenskab psykologisk, forstår man i sidste ende heller ikke normerne sociologisk.

Psykologiske teorier om disse psykiske artsanlæg udgør selvfølgelig ikke i sig selv teorier om kulturen, men de er grundlaget herfor. Kulturelle fænomener og dynamikker kan ikke forstås uafhængigt af de evolutionært udviklede stabile psykiske mekanismer eller antropologiske konstanter som hvert øjeblik opretholder dem og sætter dem i operation (Tooby & Cosmides 1992: 90-91). De kulturelle faktorer, som bevirker, at en given adfærd kommer til udtryk, er ikke nødvendigvis dem, der har skabt pågældende adfærd. Den antagelse, at noget mentalt er »socialt konstrueret«, betyder for de psykiske mekanismers vedkommende ikke andet end at de sociale omgivelser har leveret de påvirkninger, der tages i brug af dem (*ibid.*).

Manifest adfærd, lighed og forskelle

Heraf følger, at der må skelnes mellem de evolutionært udviklede psykiske adfærdsdispositioner og -kapaciteter på den ene side og den i en given situation aktuelt manifesterede adfærd på den anden.

Den manifesterede adfærd er langt nemmere at iagttage og beskrive end de basale psykiske mekanismers ofte skjulte adfærdsdispositioner og -kapaciteter. Og da den manifesterede adfærd kan variere fra den ene kultur til den anden og fra det ene individ til det andet inden for samme kultur samt fra situation til situation, springer forskellene snarere end lighederne i øjnene. Det får os til at overse ensartethederne og stabiliteten i de grundliggende mekanismer, fordi situationen eller konteksten aktiverer dem forskelligt (Tooby & Cosmides 1990).

Derfor må menneskets væsen eftersøges på niveauet for de basale psykiske mekanismer og de typer sociale situationer, der hyppigst aktiverer dem. Menneskets og kulturens væsen må spores på niveauet for ensartet adfærdsdisposition og -kapacitet, ikke på niveauet for forskellig manifest adfærd.

Humanitet og bestialitet

Mennesket er i bund og grund et kulturelt og samfundsmæssigt væsen. Det er ubestrideligt, men det betyder ikke, at vi bare er, hvad kulturen gør os til, endda langt fra. Tværtimod er vi primært et artsvæsen, der gør kulturen til det, den er, og det gør vi ud fra et medfødt fællesmenneskeligt naturgrundlag. Det fundament har sine egne tvingende logikker, som al natur har det, og som kulturen må følge sig efter.

Det vil sige, at det menneskelige er dyrisk i betydningen natur. Vor evne, trang og nødsagethed til at leve i kulturelle fællesskaber er et naturligt fænomen, og vort kulturelle samkvem forstås først ordentligt som den scene, hvorpå naturen opfører sit skuespil. Kulturvidenskaberne vil miste interesse og forklaringskraft for fremtidens åndsliv og praksis, hvis de ikke tænker deres forskning ind i den naturhistorie, som her er skitseret.

Kort sagt, Feuerbach havde ret i at bestemme menneskets væsen som det enkelte individ iboende og ikke som »ensemblet af de samfundsmæssige relationer«. Menneskets væsen er den indre stumme almenhed, der forener de mange individer med naturlige bånd, som Marx & Engels (1846: 11) fortrydeligt lader Feuerbach sige i deres kendte sjette tese vendt mod samme. (I øvrigt er der for mig ingen tvivl om, at Marx ikke des mindre havde et begreb om naturlige behov, som han havde til hensigt at fæste hele sin samfundsteori i).

Hvis det oprører nogen, at det egentligt humane ved os er det bestiale, og det gør det, burde de tænke sig om engang til. Thi hvad andet end netop den naturale enshed eller lighed skulle i heldig fald være grundlaget for at gøre os alle til en enhed på jord, hvis vi arbejder på sagen? (uden derfor at ophæve de berigende kulturelle forskelligheder).

Hvis foreningen af alle mennesker på jord en dag skulle fuldbyrdes, hvilket enhver kan se er slægtens eneste frelse, må det ske på grundlag af en enshed, som er til stede i forvejen. Man kan kun virkeliggøre en virkelighed, der allerede har virkelighed, som vist Hegel sagde i muligvis samme anledning. Man kan ikke hverken formane eller true sig til den.

Eksempel

Hvilke domænespecifikke psykiske mekanismer har mennesket så?

Det spørgsmål lader sig naturligvis ikke besvare i en artikel (eller i en bog eller i 50 bøger). Men lad mig tage behovene som eksempel (de psy-

kologiske, ikke de fysiologiske), som optog Bjerre gennem årene. Nedenfor opstiller jeg en alfabetisk ordnet katalog over de behov, som nogle forfattere (anført i parentes) har anset for medfødte dispositioner.

Mange flere forfattere kunne være medtaget. Jeg opregner ikke deres værker i litteraturlisten, det ville gøre den for voluminøs. Jeg diskuterer ikke, hvor eksplicit de betragter behovene som naturale og universelle (nogle af dem er forsigtige desangående), og slet ikke behovsbegrebet i sig eller i forhold til andre motivations- eller dynamikbegreber og ej heller i forhold til emotionelle og kognitive fænomener. Jeg gør heller ingen bemærkninger om min egen opfattelse af katalogen, den figurerer kun som ukommenteret eksempel.

Behovene

Afhængighed (Fromm, Mahler, Murray, Rank).

Aggression (Adler, Freud, Murray).

Aktivitet (Maslow, Rogers).

Anerkendelse, bekræftelse (Adler, Erikson, Kohut, Laing, Maslow, Murray, Rogers).

Autonomi, uafhængighed (Erikson, Mahler, Murray, Rank).

Dominans (McDougall, Murray).

Erhverve, samle, opbevare (McDougall, Murray).

Forsvar, retfærdiggørelse, facadebevarelse (Murray).

Forudsigelighed (Heider).

Gengældelse (Murray).

Harmoni (Maslow).

Hvile, dvæle (Maslow).

Identifikation, imitation (McDougall, Murray).

Integritet, egosyntese (A. Freud, Erikson, Fromm, Hartmann, Laing, May, Rogers, D. Stern, Sullivan).

Kompetence, mestring (Adler, Bruner, Fromm, Goldstein, Hartmann, Kelly, Maslow, White).

Konsistens, konsonans, kongruens (Festinger, Heider, Kelly, Rogers).

Konventionalitet (Murray).

Konstruktion (McDougall, Murray).

Kooperation, solidaritet (Adler, Fromm, Murray).

Kærlighed (Fromm, Maslow, May, Murray).

Leg (Huizinga, Murray).

Lydighed (McDougall, Murray).

Mening, sammenhæng (Allport, Bartlett, Erikson, Festinger, Frankl, Fromm, Heider, Maslow).

Nysgerrighed, udforskning (Harlow, McDougall, Maslow, Murray, Tolman).

Omsorggiven, omsorgsøgen (Erikson, McDougall, Murray).

Orden (Erikson, Kelly, Maslow, Murray).

Præstation, overvindelse, fuldførelse (Adler, Murray).

Respekt, agtelse, selvgagtelse, ære (Erikson, Fromm, Kohut, Maslow, Murray).

Selvfremsstilling, selvhævdelse (Murray).

Selvrealisering (Adler, Goldstein, Maslow, Rogers).

Sikkerhed, tryghed (Adler, Fromm, Horney, McDougall, Maslow, Murray, Sullivan).

Tilknytning, tilhør (Adler, Bowlby, Erikson, Harlow, Kohut, McDougall, Maslow, Murray).

Ukrænkelighed (Murray).

Videnstilegnelse, vidensvideregivelse (Erikson, Maslow, Murray).

Værdierne

Som nævnt diskuterer jeg ikke denne katalogs videnskabelige og filosofiske lodighed, den er kun eksempel, men bemærker blot i forbifarten, at i egenskab af den humane psykes antropologiske konstanter udgør behovene tillige værdier.

Normerne og den moral, der er knyttet til normer, kan være kulturrelativ over tid og sted. Men værdier er ikke sociale konstruktioner, som kulturelle variationer i smag og behag vilkårligt lægger ned over samkvemmet. Værdier er knyttet til eller er ganske enkelt identiske med de antropologiske konstanter, som de anførte behov er eksempler på. Værdierne er ikke noget, vi vælger eller ikke vælger at efterleve, de er noget, den humane organisme udlever i og med sine medfødte dispositioner. Værdier er ikke noget, man kan betvivle, uden dermed at betvivle menneskets natur (eller væsen hvis det udtryk er mere acceptabelt).

Denne opfattelse findes hos Maslow (1954: 146) og herhjemme hos Bjerre (1968: 172), som uden at ryste på hånden taler om naturgivne værdier overordnet menneskeskabte ditto.

De anførte behov, eller hvad de nu skal kaldes, er næppe lige fundamentale. Nogle er sikkert mere grundliggende end andre, hvorfor behovene og dermed værdierne danner hierarkier. Det er en pointe hos Maslow, og sådan kan Løgstrups begreb om »de suveræne livsytringer« også forstås i en psykologisk diskurs, men fremfor nogen opererer Bjerre med værdierne som ordnede i hierarkier op mod de »højestemål«, der udgør kernen i vor natur.

Tilværelsesmåder

Behovskatalogen er eksempel på, hvad den menneskelige tilværelse går ud på, sandsynligvis det centrale eksempel desangående.

Mål og middel

Hvad tilværelsen går ud på kan ikke forstås instrumentelt i den forstand, at det kan planlægges og udføres bevidst og veloverlagt. Jeg har brug for en hammer, når jeg skal slå et søm i en væg. Jeg ønsker mig hammeren som middel til målet søm-i-væg og hidbringer derfor som redskab hertil objektet hammer. Målet søm-i-væg kan der spørges til: Hvorfor skal der søm i væg? Fordi der skal hænge et billede. Javel, men så viser det sig, at målet søm-i-væg i virkeligheden ikke er det egentlige mål, men blot et middel eller et instrumentelt objekt ligesom hammeren. Søm-i-væg er middel eller objekt 1, medens hammeren er middel eller objekt 2.

Jeg kan imidlertid fortsætte min spørgen: Hvorfor skal der hænge billede på væg? Hvorfor skal det hænge lige der? Hvorfor ikke i stedet stille en skulptur på en piedestal? Osv., jeg kan spørge, indtil svaret henviser til et mål, hvortil der ikke kan spørges videre: Jeg tror, at det billede på det sted vil hidbringe nysgerrighed, mening, orden, harmoni, velvære, sikkerhed eller andre behovsopfyldelser. Det viser sig da, at heller ikke billede-på-væg er det egentlige mål, men yderligere et middel eller instrumentelt objekt 3 til hidbringelse af det egentlige eller menneskets natur iboende mål, et højestemål hos Bjerre, som er en tilværelsesmåde eller mental tilstand benævnt ved en eller flere af behovene.

Denne slags mål sætter stop for videre spørgen. Behovene er de grænsesten, hinsides hvilke der ikke kan trædes i eftersporingen af tilværelsens mål-middel dynamik.

Causa sui

Det egentlige mål er med andre ord sit eget mål. Udtrykt i rationalistisk filosofisk sprogbrug (som hos fx Spinoza) hører behovets mål til sjælens essens eller væsen eller det, der eksisterer i kraft af sig selv som sin egen årsag (»causa sui«), og som derfor er sjælens irreducibile grundlag. Behovet har intet andet mål end at komme til orde efter sit væsen. Det er kun til for sin egen skyld, ikke for noget andets skyld.

Sagt på en anden måde er behovet sin egen teleologiske eller finale årsag og dermed bærende for mere instrumentelle mentale virksomheder. Jeg kan ikke her med Aristoteles uddybe begrebet teleologisk eller final årsag modsat kausal årsag, men blot følge.

I dansk hverdagsprog kan der nogenlunde frit veksles mellem udtryk-kene mål og objekt eller genstand. Ofte betyder de det samme, nemlig det subjektet er rettet mod, det være sig en ting, en menneskelig relation, en situation, et resultat etc.

For de psykiske mekanismers vedkommende er det imidlertid nødvendigt at skelne mellem mål og objekt. Disse mekanismer har kun med objekter uden for sig selv at gøre (ting, menneskelige relationer, situationer, resultater etc.), for så vidt de har med sig selv at gøre. De tilstræber ikke objekter i denne bredeste forstand af begrebet, men udtrykker væsens-karakteristiske funktionsmåder og sindstilstande. Vi har ikke behov for dette og hint objekt, end ikke for objektet menneskelige relationer, men for funktionsmåder eller sindstilstande. Objektet er kun midlet for dette mål som *causa sui*.

Dette er en central pointe hos Bjerre (1968: 104). Freud (1915) belyste sagen på følgende måde, hvad driften angår. Driften har fire komponenter: (1) Den har en kilde bestående af energistrømme i legemet, som driften er den psykiske repræsentant for. (2) Den har en kvantitet eller styrkegrad. (3) Den har et objekt. (4) Gennem hvilken målet nås. Målet er alene driftens tilfredsstillelse eller altså en subjektiv tilstand, der vil sig selv, og som objektet blot er midlet til.

Sådan er det med alle grundliggende psykiske mekanismer. De har intet andet mål end at komme til udfoldelse som sig selv eller som menneskets natur i funktion. De er deres eget mål og deres egen årsag, *causa sui*. Målet er selve den udførelse af en virksomhed, som via forbindelsen til et objekt medfører, at en bestemt væsenskarakteristisk psykisk tilstand indfinder sig. Virksomheden realiserer ikke objektet (tingen, menneskelige relationer, situationen, resultatet etc.), som man ville sige i nogle psykologiske teorier. Virksomheden realiserer en mental tilstand, som objektet blot er middel til. Sagt på en anden måde realiserer virksomheden en bestemt slags forbindelse til objektet, nemlig den der hidbringer målet, som er en væsenskarakteristisk sindstilstand eller funktionsmåde.

Levelse og overlevelse

De grundliggende psykiske mekanismer er således ikke til for noget andet end sig selv. Man kan ikke engang sige, at de er til for selvopretholdelsens eller overlevelsens skyld. Det kan (som hos Darwin) være en af komponenterne i en evolutionsforklaring på deres tilblivelse, og således forklaret er de selvfølgelig anlagt på overlevelse. Men i momentet er denne forklaring ikke brugbar, fordi den sammenblander de psykiske mekanismers slutprodukter med de faktorer, der evolutionært frembragte dem. Intet individ af en art handler i nuet for at overleve. Det lever bare, efter sin art, også mennesket, uanset at mennesket ene af alle arter i særlige tilfælde tillige formår at tænke tanken om og planlægge overlevelsen. I momentet udlever menneskets mekanismer sig imidlertid vanligvis blot på de måder, som de naturligt er anlagt på at gøre.

Mennesket er bygget til at udleve det menneskeliges væsen naturligt som sin egen artstype, ganske som enhver art er det for sit vedkommende. Levelsen efter vor art kommer over os, og derfor overlever vi, jævnt, fordi vi udlever det, vi evolutionært er anlagt på. Den mere eller

mindre bevidst tilrettelagte overlevelsesstrategi eller tilvejebringelse af overlevelsessituationer er virkelig nok, når den optræder, men den forklarer kun en lille del af vort mentale liv. Nogle steder og tider på jord dog desværre mere end andre.

Optimalitet

Det hævdes ofte, at reklamebranchen skaber behov, eller at kapitalismens økonomiske system til stadighed formerer nye behov. Årsagen hertil antages at være, at vore behov er grænseløse og umættelige (en domæne-generel antagelse) og dertil i indbyrdes splid.

Det er en udbredt opfattelse rækkende tilbage til Hegel. Undertiden er det selve tankefiguren i sociologien, fx hos Durkheim (1897: 130-138): Mennesket er definatorisk et mangelvæsen, og samfundets struktur og sociale institutioner er til for at bremse behovenes uendelige ekspansion. Samme funktion antages socialiseringen at have, dens opgave er at opøve selvadministrationen af behovenes udtømmelige kar.

Hvis der i sådanne talemåder om behov menes naturlige mål som ovenfor defineret, passer det ikke. Kultur kan ikke skabe natur (med mindre den bruger hundredtusinder af år til det, jf. tidligere om den kultur-naturlige arv). Kultur kan skabe ønsker, og de er muligvis umættelige, men vore naturale psykiske mekanismer og herunder naturlige behov er det ikke. Vi kan ikke skabe vore mål, for de er allerede skabt. Det drejer sig ikke om at opfinde noget, men at finde det, der forlods er der, som Bjerre påpeger.

Behov og ønsker er således ikke det samme. Vi kan behøve noget, vi ikke ønsker, og vi kan ønske noget, vi ikke behøver. Det sidste gør vi til overmål i vore dage, men behovene er ikke umættelige. De er tværtimod optimalt mættelige (Bjerre 1988: 150), ligesom dyrets behov er det. Deres mål er at leve sig selv ud efter deres art i fortrøstning eller uro, og under passende vilkår gør de det som naturlig selvreguleret optimal le-velse. Sådan er det med natur, den ikke blot passer på sig selv, men passer sig selv. Hvis den får lov.

Det betragter vi som en selvfølge for legemsmorganernes vedkom-mende. Hvorfor er det ikke en ligeså indlysende selvfølge for sjæleorga-nernes væremåde, da de er fuldt så meget natur som legemet? Men det forudsætter rigtignok anerkendelsen af sidstnævnte kendsgerning.

For Bjerre er det en selvfølge. Jeg anførte indledningsvist, at ideen om det naturskabte menneske var bærende i Bjerres psykologi. Deraf følger andre bærende ideer, hvoraf en er, at denne natur er god, eller i hvert fald god nok. Menneskets sind er ikke et hus splidagtigt med sig selv, som Villy Sørensen skriver i forordet til Bjerres første større værk (1968). Den opfattelse er noget Vestens moderne sind i litteratur, filosofi og psy-kologi har fundet på. Det er også rigtigt for Vestens moderne sind, men ikke for mennesket som artsvæsen. Som Bjerre (1968: 153) siger, er

mennekset vidunderligt hensigtsmæssigt indrettet, både fysisk og psykisk, og det kan vi udnytte, hvis vi indstiller os på det.

Naturligvis, netop naturligvis, er vi vidunderlig hensigtsmæssigt indrettet fysisk og psykisk. Det er enhver art, ellers ville den ikke være her, dikterer evolutionen. Hertil bemærker Villy Sørensen i nævnte forord, at ansigt til ansigt med de herskende tilstande virker en sådan påstand let afsindig. Men han tilføjer, at man jo kunne vende det om og sige, at ansigt til ansigt med en sådan anskuelse virker de herskende tilstande let afsindige. Påstanden står i modstrid med de herskende anskuelser, men bekræftes af følelsen af, at det ikke er normalt at have det rædselsfuldt, uanset om man måske normalt har det rædselsfuldt, turnerer han på karakteristisk vis. Eller sagt med Prædikeren, menneskene er gode nok, de har bare så mange underlige ting for.

Evolutionært betragtet vil optimal levelse sige, at de biopsykiske egenskaber ved en organisme er designet til at bidrage til tilpasningen i den for arten naturlige biotop (Staddon 1987). Individets optimale levelse er derfor som nævnt noget andet end overlevelse. Overlevelsen (eller evolutionsteoretisk endda mere strikt sagt overlevelse med henblik på at reproducere arten) er ikke belønningen for, men kriteriet på, biopsykisk tilpasning (Flew 1967: 32). Evolutionens fremadskriden drejer sig kun om nogle egenskabers større tilpasningsdygtighed end andre, ikke om deres optimalitet. Optimaliteten er evolutionens resultat for det enkelte individs vedkommende, ikke begyndelse, proces og forudsætning for artens vedkommende (Smith 1987). Overlevelse er evolutionens årsag, ikke dens resultat. Resultatet er optimal levelse.

Optimal levelse består derfor blot i, at de enkelte individer gør det, som de efter deres art er bygget til at gøre på den efter deres artsanlæg bedst mulige måde under de givne betingelser. Det er som nævnt ikke de psykiske mekanismers mål at sætte individerne i stand til at fortsætte med at eksistere med henblik på artens overlevelse. Den opfattelse lægger et abstrakt mål eller princip ind i livsudfoldelsen, som ikke findes. Men der findes konkrete (domænespecifikke) mål i individernes livsudfoldelse der, hvortil arten nu engang er kommet i sit evolutionære udviklingsforløb, og det er disse mål, vi skal forstå. Det gælder, hvad enten det drejer sig om styringen af processerne i en amøbe eller i menneskelegemet eller i menneskesjælen eller i menneskers kulturelle samkvem med hinanden (Bjerre 1968: 100).

Normalitet

Målets selvregulerende optimale mættelse er målets målestok. Målestokken er appellinstansen for vor artstypiske normalfunktion, som Poul Bjerre har påpeget igen og igen. Optimaliteten kan gå i stykker gennem individets livshistorie, voldsomt i stykker, men det kalder vi da også ødelagthed, særhed, uforløsthed, hæmmethed, fortvivlelse, afvig, sygdom m.m. Målets manglende optimale indløsning henpeger på funktionsmå-

dens og ved nærmere eftersyn også på livsvilkårenes eller kulturens manglende normalitet (som et andet udtryk for optimalitet).

Normalfunktionen er forudsætningen for vor forståelse af mekanismer-nes funktionsmåde. Udsagnet »det bedst mulige under de givne betingelser« forudsætter nødvendigvis en (oftest implicit) sammenligning med et normalbegreb forstået som »den optimale funktion under almindelige omstændigheder«. Og i denne sammenligning ligger der en (oftest implicit) antagelse om naturlige mål og naturlige omstændigheder som redskab for disse mål.

Det er enhver relativismes logiske problem, at den ikke kan undgå skjult at forudsætte noget absolut, som den relativiserer sig i forhold til. Ellers kan den ikke forstå sig selv. Vi begriber kun noget ved direkte eller indirekte at henvise til og sammenligne det med en standard for dets antagne normalitet, prototypiskhed, kategorialitet, karakteristiskhed eller sædvanlige udgave. Vi forstår ethvert fænomen ud fra dets standardfunktion ikke ud fra dets fejlfunktion, uanset at vi ofte må undersøge fejlfunktionen for at kunne bestemme standardfunktionen.

Det er den negative metode, som Bjerre har gjort flittigt brug af. Det gør legemets doktorer, og det gør sjælens også, dem vi kalder psykologer. Det lader sig ligeså lidt gøre at udføre psykologisk og social som somatisk lægegerning uden en eksplicit eller implicit antagelse om naturlige optimale eller normale psykologiske og sociale funktionsmåder (Maslow 1954: 125). Det har i Danmark været Bjerres budskab gennem årtier. En tredje bærende ide hos Bjerre er nemlig forsøget på gennem korrekt diagnose at drive ordentlig social lægevidenskab til forebyggelse og helbredelse af de syge kulturelle tilstande, som Vestens moderne splidagtige sind har påført sig selv, men som er menneskenaturen fremmed. (En fjerde bærende ide er at udkaste storslåede sociale eksperimenter hertil).

Selvfølgelig sætter jeg sagen på spidsen for argumentets skyld. Thi skønt målestokken for de naturgivne mål er den optimale levelse efter artens art, giver optimaliteten langt fra altid sig selv i det enkelte individs eksistens. For det første kan de kulturelle livsvilkår vanskeliggøre eller udelukke det. For det andet formes vi ikke kun af vor artsnatur, men også af medfødte personlighedstræk m.m. Og for det tredje formes vi selvfølgelig også af det, vi har for og har haft for i tilværelsen, af vore bevidste valg, eventuelt eksistentielle valg. Derfor er den optimale levelse også en opgave. Den er både en gave og en opgave.

Alarmsignalet

Tingene er, som de er, fordi det er bedst sådan, skal Sokrates have sagt. Det er den organiske selvregulations livline: At det for arten rigtige udføres af individet på det rigtige sted til den rigtige tid, som vist også

Løgstrup har bemærket. Ellers brister linen, og arten forsvinder ud af verdenshistorien.

Også for menneskets vedkommende. Mennesket er substans, kød og blod, og substans kan ikke være andet, end det er. Hvilket evolutionært betragtet må være det bedste under de givne omstændigheder. Menneskets problem er bare, at det siden civilisationens indtræden for godt 10.000 år siden medførende de mange goder, som vi ikke vil undvære, desuden har skabt sine tredje verdener sådan, at de påfører den anden verden lidelse. Det var Freuds standhaftige storhed at fastholde denne knotne indsigt tværs gennem alle hans andre tanker, skønt han jo langt fra har været ene herom. Lidelsen er alarmsignalet for fejlfunktion (Bjerre 1968: 105) og dermed det eneste permanent bæredygtige afsæt for kulturkritik, medens alle udgaver af relativisme og konstruktivisme m.v. intet permanent bæredygtigt afsæt herfor har eller kan have.

Tilværelsens mening

De psykiske mekanismer er tilværens grund, den grund der ikke kan spørges videre til, og som derfor selv er begrundelsesløs. Den grund må være tilværelsens mening, hvis sådan noget findes. Hvis livet har en mening, kan den kun være livet selv, livet som naturkraft.

Meningen med tilværelsen er ikke begrundelig og skabes ikke af os, som alle gode kristne ved. Den umiddelbare mening med livets foretagelse er altid indlejret i en dybere mening, der allerede er os givet som noget, der ikke kan spørges videre til, og derfor som noget vi opdager, ikke noget, vi opfinder.

Som moderne mennesker mestendels bruger vendingen tilværelsens mening betyder den nærmest det modsatte, nemlig at jeg kan have livsprojekter for, som jeg kan lykkes eller ikke lykkes i. Historisk set er det et noget specielt fænomen, vor tids faustiske higen af individualistisk og eksistentiel tilsnit. Til andre tider og steder vil en sådan opfattelse af meningen med tilværelsen forekomme meningsløs.

De grundliggende psykiske mekanismer har jeg og alle mennesker til alle tider og steder ikke for på den måde, som jeg kan have livsprojekter for. De har til gengæld noget for med mig. Er de ikke ligefrem tilværelsens mening, er de i hvert fald den slags, tilværelsen går ud på, til alle tider og steder.

Tilværelsens mening kan også betyde en stræben efter at forstå nogle sammenhænge større end mig og mine projekter. Denne stræben udgør måske i sig selv en psykisk mekanisme af religiøs gehalt. Så betyder tilværelse ikke mit liv for sig. Det betyder sammenhængen i altings tilværen eller væren til. Min tilværen er da en væren til væren overhovedet (som Heideggers begreb om »Dasein« rettelig bør forstås). Det er en anden sag end et privat projekt, en sag der angår mennesket i naturen og naturen i mennesket.

NOTER

(1) Se herom i artiklen »Mennesketilblivelsens koreografi«.

REFERENCER

- BJERRE, P. (1968) *Menneskets natur: Erkendelsespsykologi*. København.
- BJERRE, P. (1988) *Opbrud*. København.
- BUSS, D.M. (1991) Evolutionary personality psychology. *Annual Review of Psychology*, 42, 459-492.
- BUSS, D.M. (1995) Evolutionary psychology: A new paradigm for psychological science. *Psychological Inquiry*, 6, 1-30, 81-87.
- COSMIDES, L. (1989) The logic of social exchange: Has natural selection shaped how human reason? *Cognition*, 31, 187-276.
- COSMIDES, N. & TOOBY, J. (1987) From evolution to behavior: Evolutionary psychology as the missing link. I: J. DUPRÉ (Ed.) *The latest of the best: Essays on evolution and optimality*, 277-306. Cambridge, Mass.
- COSMIDES, N. & TOOBY, J. (1989) Evolutionary psychology and the generation of culture, part 2: Case study: A computational theory of social exchange. *Ethology and Sociobiology*, 10, 51-97.
- CROOK, J.H. (1980) *The evolution of human consciousness*. Oxford.
- DURKHEIM, E. (1895) *The rules of sociological method*. New York 1938.
- DURKHEIM, E. (1897) *Selvmodet: En sociologisk undersøgelse*. Oslo 1978.
- ENGELSTED, N. (1984) *Springet fra dyr til menneske: En argumentationsskitse*. København.
- FLEW, A.G.N. (1967) *Evolutionary ethics*. New York.
- FODOR, J.A. (1983) *The modularity of mind*. Cambridge, Mass.
- FOX, R. (1971) The cultural animal. I: J.F. EISENBERG & W.S. DILLON (Eds.) *Man and beast: Comparative social behavior*, 273-297. Washington, D. C.
- FREUD, S. (1915) Triebe und Triebsschicksale. *Gsm. Wrk.*, Vol. 10, 210-232. London 1946.
- JAMES, W. (1890) *The principles of psychology 1-2*. New York 1950.
- JAYNES, J. (1976) *The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind*. Boston.
- KATZENELSON, B. (1983) Træk af åndens og sjælens historie, 1: Ånden. *Psyke & Logos*, 4, 209-243.
- KATZENELSON, B. (1985) Moralens inderside. *Psyke & Logos*, 6, 354-377.
- KATZENELSON, B. (1989a) *Psykens verden, i verden: Et naturevangelium*. Århus.
- KATZENELSON, B. (1989b) *Menneskelinien: Træk af den menneskelige psykes væsen, tilblivelse og udvikling*. Psykologisk Skrifserie, Århus.
- KATZENELSON, B. (1994) *Homo socius: Grundlaget for menneskeligt samkvem*. København.
- KLIX, F. (1980) *Erwachendes Denken: Eine Entwicklungsgeschichte der menschlichen Intelligenz*. Berlin.
- LEONTJEW, A.N. (1959) *Problemer i det psykiskes udvikling 1-3*. København 1977.
- LORENZ, K. (1973) *Bagsiden af spejlet*. København 1976.
- MARR, D. (1982) *Vision: A computational investigation into the human representation and processing of visual information*. San Francisco.
- MARX, K. & ENGELS, F. (1846) *Den tyske ideologi*. København 1974.
- MASLOW, A.H. (1954) *Motivation and personality*. New York.
- MORIN, E. (1990) *Metoden: Kendskabet til kundskaben: en erkendelsens antropologi*. Århus 1990.

- PLOMIN, R., DEFRIES, J.C. & LOEHLIN, J.C. (1977) Genotype-environment interaction and correlation in the analysis of behavior. *Psychological Bulletin*, 84, 309-322.
- POPPER, K. (1972) *Objective knowledge: An evolutionary approach*. Oxford.
- SAHLINS, M. (1976) *The use and abuse of biology: An anthropological critique of sociobiology*. Ann Arbor.
- SCARR, S. & MCCARTNEY, K. (1983) How people make their own environments: A theory of genotype-environment effects. *Child Development*, 54, 424-435.
- SCHURIG, V. (1976) *Die Entstehung des Bewusstseins*. Frankfurt/M.
- SMITH, E.A. (1987) Optimization theory in anthropology: Applications and critiques. I: J. DUPRÉ (Ed.) *The latest of the best: Essays on evolution and optimality*, 201-249. Cambridge, Mass.
- SPENCER, H. (1881) *The principles of psychology 1-2*, 3rd ed. London.
- STADDON, J.E.R. (1987) Optimality theory and behavior. I: J. DUPRÉ (Ed.) *The latest of the best: Essays on evolution and optimality*, 179-198. Cambridge, Mass.
- SYMONS, D. (1987) If we're all Darwinians, what's the fuss about? I: C. CRAWFORD, D. KREBS & M. SMITH (Eds.) *Sociobiology and psychology*, 121-146. Hillsdale, N.J.
- SYMONS, D. (1992) On the use and misuse of Darwinism in the study of human behavior. I: J. BARKOW, L. COSMIDES & J. TOOBY (Eds.) *The adapted mind*, 137-159. New York.
- TOOBY, J. & COSMIDES, L. (1989) Evolutionary psychology and the generation of culture, part 1: Theoretical considerations. *Ethology and Sociobiology*, 10, 29-49.
- TOOBY, J. & COSMIDES, L. (1990) On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation. *Journal of Personality*, 51, 17-69.
- TOOBY, J. & COSMIDES, L. (1992) Psychological foundations of culture. I: J. BARKOW, L. COSMIDES & J. TOOBY (Eds.) *The adapted mind*, 19-136. New York.
- TRILLING, L. (1955) *Beyond culture: Essays on literature and learning*. New York.
- WILSON, E. O. (1978) *On human nature*. Cambridge, Mass.